

İSLAM VE KALKINMA: AYET VE HADİSLER IŞIĞINDA BİR DEĞERLENDİRME¹

Mehmet Ali ÇALGAN²

Öz

İslam öğretileriyle müslüman toplumun hayatın her sahasında başarılı ve söz sahibi olmasını ve geri kalmamasını emreder. Gerek sosyal, gerek ekonomik ve gerekse idârî sahada müslümanlara yapılan yönlendirmeler aslında bu sahalarda başarıya ulaşmanın yol haritalarıdır. Hz. Peygamber (s) Medine'ye hicreti müteakip mezkûr sahalarda gerçekleştirdiği çeşitli icraatlarla Müslüman toplumun güçlenmesi ve kalkınması için gerekli altyapıyı kurmuştur. Ayet ve hadislerde insanın yeryüzünü imar ile görevli olduğu, topluma faydalı hizmetlerde bulunabilmek için kazanç sağlamanın büyük fazilet taşıdığı, sermayenin birikim ve muhafazasına büyük önem atfedildiği, fakirlik ve borcun doğurduğu pek çok sakıncadan dolayı istenmediği gibi kalkınmayla alakalı pek çok önemli husus yer almaktadır. Makalede ayrıca İslam düşünce tarihi ve günümüzde kalkınmaya yönelik çeşitli yaklaşımlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Fakirlik, Hadis, Geri kalmışlık

ISLAM AND DEVELOPMENT: AN EVALUATION IN THE LIGHT OF QURANIC VERSES AND HADITHS

Abstract

Islam with its teachings requires the muslim society to succeed in every field of life. The guidances in social, economic and governance areas are in fact the roadmaps to succeed. The Prophet (pbuh) after His hijrah to Madinah set up the infrastructure for the development of muslim society with His various activities. There are many important issues in Qoran and Hadith related to development such as i) human's duty to develop the infrastructure for earth, ii) the value of earnings in order to serve the society, iii) the importance of capital accumulation and iv) the undesirability of poverty and debt. The article also includes various approaches to development in Islamic thought history and in the modern era

.KeyWords: Development, Poverty, Hadith, Underdevelopment

¹Bu makale “*Hadisler Işığında Kalkınma*” (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2016) konulu çalışmamızın “*Kalkınmanın Kavramsal Çerçevesi*” başlıklı birinci bölümü esas alınarak hazırlanmıştır. Yine, 18 Nisan 2019 tarihinde Adıyaman Üniversitesi 6. Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumunda sözlü olarak sunulan ve basılmayan “İslam ve Kalkınma” isimli tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir. Tezde kalkınmanın farklı unsurlarına yönelik nebevî yönlendirmelerin tespiti ve bunların günümüzle irtibatı sağlanarak çağdaş kalkınma araştırmaları ışığında tahlili yapılmıştır. Aynı zamanda incelenen nebevî beyan ve uygulamaların günümüzde sosyal, ekonomik ve idârî alanda taşıdıkları güncel değerler araştırılmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi., ADYU İslami İlimleri Fakültesi.

GİRİŞ

İslam dini hayatın her sahasıyla ilgili getirdiği düzenlemelerle toplumsal refahın temini için gerekli yol haritalarını sunmuştur. Hz. Peygamber (s) Medine'deki ilkmüslüman toplumun reisi sıfatıyla içtimâi hayatın her alanında ashabına yaptığı yönlendirmelerle bütün yönleriyle güçlü bir devlet tesisine çalışmıştır. Nebevî beyanlar ibadet ve ahlak sahalarıyla sınırlı kalmamış, sosyal, iktisâdî ve idârî sahalarda ortaya konan esaslar müslüman toplumun kalkınmasının dinamiklerini oluşturmuş ve Hz. Peygamber (s) ve sahâbe döneminde kurulan bu altyapı sayesinde İslam medeniyeti kısa sürede pek çok sahada temâyüz etmiştir.

Günümüzde kalkınma konusunun dünya çapında, özellikle de İslam dünyası açısından büyük bir önem kazandığı, bu alanda son zamanlarda ciddi biçimde araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Müslüman ülkelerin dünya genelinde geri kalmışlığı, bu ülkelerde fakirlik sorununun gün geçtikçe büyümesi kalkınma konusunun önemini giderek artırmıştır. Nitekim, kalkınma konusunun İslam dünyasının yakın geçmişte üzerinde en çok durduğu konulardan bir tanesi haline geldiği görülmektedir.

Kalkınmanın temel meselelerinden bir tanesi fakirliğin ortadan kaldırılmasıdır. Ancak kapsamı itibariyle önceleri ekonomik büyümeye münhasır olduğu düşünülen kalkınma konusu günümüzde yerini, ekonomik büyümenin yanında gelir dağılımından iyi idareye, sosyal sermayeden³piyasa düzenlemelerine uzanan daha kapsamlı bir kalkınma telakkisine bırakmıştır. Kalkınmanın gerçekleşmesi için iktisadî büyümenin tek başına yeterli olmadığı, beşerî ve sosyal sermayenin geliştirilmesi, kurumsal yapının güçlendirilmesi, iyi idare prensiplerinin hayata geçirilmesi gibi hususlara da ihtiyaç duyulduğu bu yöndeki araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla fakirlikle mücadelede kalkınmanın bahsi geçen farklı boyutlarının da dikkate alınması gerekmektedir.

Kalkınma çok yönlü bir olgu olmakla beraber temelde hedefi toplumsal refahın teminidir. İslam dünyasının büyük kısmının günümüzde yaşadığı geri kalmışlık problemi göz önüne alındığında, kalkınma konusunun İslâmî öğretiler ışığında incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Nitekim İslam bir yandan insanın uhrevî saadetini hedeflerken, öbür taraftan dünya hayatının da ihmal edilmemesi ve müslüman toplumun her sahada söz sahibi

³ Sosyal sermaye, "kişi ve kurumlar arası güvene dayalı ilişkilerin, ekonomik etkinliğe ve üretime yansımaları" olarak tarif edilmektedir. Bkz. Mehmet Karagül v.dğr., "Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bahar 2005, s. 39.

ve başarılı olması gerektiğini vurgular, yeryüzünün imarına⁴Cenab-ı Hakk'ın kullarından istediği bir vecibe olarak dikkat çeker.

Makalemizin birinci bölümünde günümüz kalkınma telakkisi açıklanacak, ikinci bölümde kalkınma konusunun çeşitli yönleriyle ilgili ayetlerin tahlili, üçüncü bölümde ise ilgili hadislerin tahlili yapılacaktır. Dördüncü bölümde İslam düşünce tarihinde ve günümüzde İslam dünyasında kalkınma konusunda farklı yaklaşımlara kısaca değinilecektir.⁵

I. KALKINMA KAVRAMI VE GÜNÜMÜZ KALKINMA TELAKKİSİ

İnsanlık tarihi boyunca toplumlar iktisadî yapılarından yönetim anlayışlarına, teknolojik birikimlerinden kurumsal altyapılarına kadar sürekli bir gelişim ve ilerleme içerisinde olmuşlardır. Geçmişten gelen birikim ve tecrübeye ve diğer milletlerle etkileşimlere dayanan bu doğal süreç çeşitli sebeplerle her millet için aynı hızda olmamış, bu nedenle farklı zamanlarda toplumların ilerlemeleri arasında farklar ortaya çıkmıştır. “Kalkınma”, “geri kalmışlık”, “ilerleme” gibi ifadeler bu farklı gelişim hızlarına işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Öte yandan, bir toplumun kalkınmasının ne anlama geldiği ve kalkınmanın ne gibi boyutları olduğu hususları hakkında da zamanla farklı görüşlerin benimsendiği görülmektedir. 20. yüzyılın ortalarına kadar sadece, iktisadî büyüme ve kişi başına gelir gibi, ekonomik göstergeler kalkınmanın ölçütü olarak kabul edilirken son yarım asırda kalkınmanın toplumsal boyutu da ön plana çıkmış, kalkınmanın çok boyutlu bir yapısal değişim ve dönüşüm olduğu görüşü genel kabul görmüştür.

Kalkınma konusunun önem kazanmasında dünya genelinde fakirliğin çeşitli sebeplerle çok ciddi boyutlara ulaşması da etkili olmuştur.⁶ Bir takım tarihî gelişmeler sonucu ülkeler “gelişmiş”, “gelişmekte olan” ve “az gelişmiş” gibi sınıflara ayrılmış ve bu ülkelerin hayat standartları arasındaki fark gitgide artmıştır. Kalkınma konusu özellikle İkinci Dünya savaşından sonra hem akademik araştırmalara konu olmuş, hem de bir takım

⁴ İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere bazı ayet ve hadislerde “(yeryüzünün) imarı” ibaresi kalkınmayla ilgili bir kavram olarak sarfhen geçmektedir ve İslam düşünce tarihinde yine bu ibare kalkınmayla ilgili konularda kullanılmıştır.

⁵ Makalenin hacminin büyümemesi için bu son bölüm kısaltılmıştır.

⁶ Dünya Bankası en güncel istatistiklerine göre 2012 yılında dünyada 896 milyon insan günde \$1.90 doların altında bir gelire hayatını sürdürmekteydi. <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>. Son Güncelleme: 7 Ekim 2015, Erişim: 20 Şubat 2016 Öteyandan, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2013 yılındayayınladığı bir rapora (“Marking progress against child labour”, ILO, 2013) göre, dünyada 168 milyon çocuk, işçi olarak çalışmakta, bunların yarısını yakını (85 milyon çocuk) tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Ayrıca, gerikalmışlık kavramından ilgililerle ilgili olarak, yolsuzluk gibi alanlarda benzer şekilde bir tablo görülmektedir.

ulusal ve uluslararası kuruluşlar fakirliğin önlenmesi ve kalkınmanın sağlanması amacıyla kurulmuşlardır.⁷

Modern iktisat literatüründe, “iktisadi büyüme” bir ülkenin reel Gayrisafi Millî Hâsıla (GSMH) düzeyinde görülen artış olarak tanımlanırken, “iktisadî kalkınma” az gelişmiş bir toplumda iktisadî ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Kalkınma bir ülkenin insanların iktisadî, politik ve sosyal açılardan refahını artıran tüm süreç ve politikaları kapsar. Dolayısıyla beşerî sermayenin, altyapının, rekabet seviyesinin, sağlık, güvenlik ve eğitimin geliştirilmesi gibi çalışmalar iktisadî kalkınmayla alakalıdır. “İktisadi büyüme”; üretim ve GSMH miktarının artışı ile ilgiliyken “kalkınma”, insanların iktisadî ve sosyal refahlarıyla ilgilidir. Anlaşıldığı üzere, iktisadî büyüme, kalkınmanın sadece bir ayağıdır⁸.

Kalkınma (development) kelimesinin arapça karşılığı تنمية (“tenmiye”) olup نمی (“nemâ”) kökünden türemiştir. نمی kelimesi artma ve yayılma anlamına gelmektedir. İnsanın kilo alması, suyun yükselmesi, ateşin güçlenmesi, sözün yayılması gibi ifadelerde kullanılmaktadır. Benzer bir kelime olan نمو (“numuvv”) kelimesi ise نما (“nemâ”) kökünden türemiştir ve benzer şekilde artma anlamına gelmektedir⁹. Ancak iktisadî kalkınma yazınında, ıstılah olarak تنمية kelimesi “kalkınma” için kullanılırken نمو kelimesi ise “iktisadî büyüme” için kullanılmaktadır¹⁰. “İktisadî büyüme” sadece millî gelir ve üretim gibi nicel göstergelerle ifade edilen bir olgu iken “kalkınma” daha kapsamlı ve çok boyutlu bir yapısal değişimi ifade etmektedir. Ancak, dördüncü bölümde görüleceği üzere, İslam tarihinde genel olarak “yeryüzünün imarı” ifadesiyle kalkınmanın kastedildiği anlaşılmaktadır. Yine aynı ibare bazı ayet ve hadislerde sarîhengeçmektedir.

İslam dini, insanın dünya ve âhiret mutluluğunu beraber gözeterek, getirdiği esaslarla aslında insan refahının ve toplumsal kalkınmanın temellerini atmıştır. Bu temeller üzerinde sağlam ve sağlıklı bir medeniyet inşası mümkün olmuş ve hayatın tüm alanlarında ilerleme sağlanırken toplumun inanç ve ahlak altyapısı da ihmal edilmemiştir. Nitekim üretkenlik ve çalışma gibi maddi unsurların yanında dürüstlük, adalet gibi esaslar modern kalkınma yazınında kabul görmüş; bu bağlamda, şeffaflık, hesap verebilirlik, insan hakları,

⁷ Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, İslam Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası ve benzeri kuruluşlar uluslararası ya da bölgesel çapta kalkınma alanında çalışmalar yürüten kuruluşlar arasındadır.

⁸Geniş bilgi için Michael Todaro, *Economic Development*, 7th ed.,AddisonWesley, 2000, s.14-18. ve İslam Kalkınma Bankası, *PolicyPaper on PovertyReduction*, Cidde, 2007, s.12.

⁹Ebu'l-FadlCemâleddîn Muhammed İbnManzûr el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1414, XV, 341, “nema” md.; İsmail b. HammâdCevherî, *es-Sihâh (Tâcu'l-Luğati ve Sihâhi'l-Arabiyye)*,thk. AhmedAbdulgafûrAttâr, Beyrut: Dâru'l-İlm, 1987, VI, 2515.

¹⁰ İbrahim Ebû Muhammed, *El-İslam ve't-Tenmiye*, Ribat, 2008, s. 14.

sosyal sermaye gibi kavramların kalkınmadaki rolü bu alandaki yayın ve araştırmalarda vurgulanmaya başlanmıştır.¹¹

Kalkınmanın sosyal ve idâri yönlerini vurgulayan günümüz kalkınma telakkisinden söz edilirken, şu hadisi şerif oldukça düşündürücüdür: “*Sıla-i rahim, güzel ahlak ve iyi (arkadaşlık ve komşuluk) ilişkileri ülkeleri imar eder ve ömrü uzatır.*”¹² Mezkûr hadiste toplumsal güven ve güçlü ilişkilere dayanan sosyal sermayenin bir ülkenin kalkınmasına yapacağı katkıya bir işaret vardır. Yine “*Yalan yemin, ülkeleri her şeyden yoksun bırakır.*”¹³ şeklindeki rivayet sözleşmelerin güvencesi-kalkınma ilişkisine dikkat çeken günümüz kalkınma anlayışını veciz biçimde ifade etmektedir.¹⁴ Kısaca, rivayetlerde zikredilen toplumsal bütünlük ve ahde vefa gibi esasların hayata geçirilmesi, toplumun sadece içtimâî alanda değil, her alanda ilerlemesine gerekli zemini hazırlayarak toplumsal refahın temini ve fakirliğin önlenmesinde son derece önemli rol oynarlar.

İslam’ın kalkınma anlayışı insanın refah seviyesinin artırılmasına dayanmaktadır. Ancak refah kavramı ile sadece dünyada değil, ahirette de mutluluğun elde edilmesi kastedilmektedir. Ayrıca dünyadaki refah ile sadece gelir seviyesinin yüksekliği değil, eğitimden sağlığa, toplumsal dayanışmadan iyi yönetime uzanan çok boyutlu bir gelişmişlik seviyesi söz konusudur. İslam’da kalkınmanın amacı olarak Kur’ân-ı Kerim’de geçen “felah” ve “fevz” kavramları da ileri sürülmüştür.¹⁵ Öte yandan, “*Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.*”¹⁶ âyetinde geçen “el-hayatu’t-tayyibe” kavramı da bazı araştırmacılarca İslam’da kalkınmanın hedefi olarak görülmüştür.¹⁷

¹¹ İyi idare kapsamında hesap verebilirlik ve şeffaflık-kalkınma ilişkisi için bkz. World Bank, *Governance and Development*, 1992; Ünal Arslan, *Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007; Devlet Planlama Teşkilatı, *Kamuda iyi yönetim özel ihtisas komisyonu raporu*, DPT Yayın No 2721, ÖİK 674, Ankara, 2007. Sosyal sermaye-kalkınma ilişkisini inceleyen bazı önemli çalışmalar için bkz. Karagül v.dğr. “Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme”; Nevzat Fırat Kunduracı, “İslam Medeniyetinin Oluşumunda Sosyal Sermaye”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, Sayı 33, s. 191-226.

¹² *عَبْدُ اللَّهِ الرَّجْمُ وَحَسَنُ الْخُلُقِ وَحَسَنُ الْجَوَارِ يَغْمُرَانِ النَّيَّارَ، وَيَزِيدَانِ فِي الْأَعْمَارِ* Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Musned*, thk. Şuayb Arnavut, 1. bsk, Muessesetu’r-Risâle, 1421/2001, XLII, 153. Şuayb Arnavut hadisin isnadının sahih olduğunu belirtir.

¹³ *وَالنَّيْمِينِ الْفَاجِرَةُ تَدْعُ النَّيَّارَ بِلَاغٍ* Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 3. bsk., 1424, X, 63. Râzî, mezkûr hadisi çeşitli ayetlerin tefsirinde kullanmıştır. Örneğin bkz. Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali et-Teymî Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr (Mefâtihu’l-Gayb)*, Beyrut: Dâru’l-Hayâi’t-Turâsî’l-Arabî, 2. bsk., 1420, XXVI, 251.

¹⁴ Arslan, *Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi*, s. 79-80.

¹⁵ Umer Çapra, *The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid Al-Shariah*, Cidde: Islamic Development Bank, 2008, s. 1.

¹⁶ en-Nahl 16/97.

¹⁷ Ebû Muhammed, *El-İslam ve’t-Tenmiye*, s. 51.

Araştırmacılarca ileri sürülen başka bir tanıma göre, “kalkınma” maddi ve manevi yönden daha iyi bir seviyeyi yakalamak için gerekli çabanın harcanmasını hedefleyen bir süreçtir¹⁸. Burada vurgulanan husus bahsi geçen ilerlemenin sağlanmasının kendiliğinden olmayacağı, bilâkis “*Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmeye kadar Allah (cc), onlarda bulunanı değiştirmez.*”¹⁹âyetinde işaret edildiği üzere bu değişim için gerekli maddî ve manevî gayretin gösterilmesidir.²⁰

II. KALKINMA İLE İLGİLİ AYETLERİN TAHLİLİ

Kur’ân-ı Kerim’de geçen pek çok âyette kalkınmanın gereğine, insanın yeryüzünü imar etme görevine, yeryüzünün tüm imkânlarının insanoğlunun hizmetine seferber edildiğine ve insanın halife olarak yaratıldığına, sâlih amel işleyen müslümanlara bu dünyada da güzel bir hayat vaad edildiğine, millî servetin korunmasına ve sermaye birikimine, topluma faydalı olmak için kazanç sağlamanın ve maddî ilerlemenin lüzumuna, ahiret asıl hedef olmakla beraber dünyanın da terkedilmemesi gereğinedikkat çekilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de “*isti’mâr*”, “*istihlâf*” ve “*hayât-ı tayyibe*” kavramlarıyla, insanın yeryüzünü imar vazifesine, insanın yeryüzünde hâkim ve yetkili kılındığına ve iyi davranışlarda bulunduğu dünyada güzel bir hayatın mükâfat olarak sunulduğuna işaret edilmektedir. Râğıb el-İsfehânîMüfredât’ta, Kur’ân’da “*istihlâf*” kavramının, Hâk Teâlâ’nın insanı gözetlemek ve denetlemek üzere dünyada vekâlet vermesi manasıyla kullanıldığı belirtilir.²¹ “İsti’mâr” kavramı ise yeryüzünün imâr işinin insana verilmesi demektir²².

Kalkınmanın çerçevesine giren fakirliğin yok edilmesi, adaletli gelir dağılımının sağlanması, israfın yasaklanması, kurumların etkin ve dürüst yönetilmesi gibi unsurlar göz önüne alındığında bu konularda pek çok âyet-i kerimenin bulunduğu açıktır. Ancak bu bölümde kalkınma kavramıyla doğrudan alakalı olan âyetleröncelikle incelenecektir.

a. İnsanın yeryüzünü imar etme görevi (İsti’mâr)

İnsanın yeryüzünü imar etme görevine açık bir işaretle bulunan şu âyet konumuzla oldukça alakalıdır: *هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَأَسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا* “*O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli kıldı.*”²³

Kurtubî’ye göre *وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا* ifadesi “sizi yeryüzünü imar edici ve orada yerleşenler kıldı” demektir. Kurtubî devamlı bu ifadenin “yeryüzünde ihtiyaç duyulan ev yapımı ve

¹⁸AhmedAbdulazîm Muhammed, *Ususu’t-tenmiyeti’ş-şâmilefi’l-menheci’l-İslâmî*, Ezher Üniversitesi Sâlih Kâmil İslâmî İktisat Merkezi, 1418/1997, s. 11.

¹⁹er-Ra’d 13/11.

²⁰Muhammed, *Usus*, s. 12.

²¹Ebu’l-Kâsım el-HuseynRâğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi garibi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Beyrut, 1412, s. 294.

²²Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, s. 586.

²³Hud 11/61.

ağaç dikilmesi gibi bayındırlık faaliyetlerini yapmanızı emretti” yahut “yeryüzünde ziraat yapılması, ağaç dikimi, su kanalları inşası ve benzeri bayındırlık faaliyetlerini yapmak ilhamını verdi” şeklinde anlaşıldığını da belirtir²⁴.

Kurtûbî, söz konusu âyetin açıklamasında âyette geçen “isti’âr” kelimesinin “imar talep” anlamına geldiğini, Cenab-ı Hakk’tan mutlak talep ise vücûb için olduğundan insanlar üzerine arzı imar etmenin vâcip olduğunu İbn Arabî’den nakleder. İstif’al kipinin değişik anlamlarını naklettikten sonra buradaki anlamın “Yüce Allah yeryüzünü imar etmek çağrısını insana yöneltti” şeklinde olduğunu belirtir.²⁵

İbn Kesir, وَأَسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا ifadesinin “sizi yeryüzünü imar eden ve yeryüzünden istifade edenler kıldı” anlamına geldiğini vurgular²⁶.

Râzî, وَأَسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا ifadesinin “sizi yeryüzünü imar edenler kıldı” anlamında olduğunu belirtir. Ayrıca yeryüzünün insanın maslahatına uygun biçimde imara elverişli olmasının ve insanoglunun da imar işine kabiliyetli yaratılmasının Cenabı Hakk’ın varlığını ispat eden güçlü delillerden olduğunu zikreder.²⁷

b. İnsanın yeryüzünde yetkili kılınması (İstihlaf)

Beyzâvî, “*Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi.*”²⁸âyetinin tefsiri sadedinde, ayette geçen “halife” kelimesi için Cenabı Hakk’ın gönderdiği peygamberlere yüklediği bir görev olarak, “yeryüzünün imarı, insanların idaresi ve kendilerini geliştirmeleriyle yükümlü olmaları” açıklamasını yapmaktadır.²⁹

Konuyla alakalı diğer bir ayet ise şu şekildedir: وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلِغَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır.”³⁰Râzî, Allah’ın (cc) insanları yeryüzüne sahip olan ve orada tasarrufta bulunan halifeler olarak görevlendirdiğini ifade eder³¹. “Sizi yeryüzünde halifeler yapan O’dur.”³²âyeti de aynı noktaya işaret etmektedir. İnsan, Cenabı Hak tarafından yeryüzünde

²⁴EbûAbdillah Muhammed b. AhmedKurtubî, *el-Câmi liAhkâmi'l-Kur'an*, I-XX, Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 2. bsk, 1384/1964, IX, 56.

²⁵Kurtûbîel-Câmi liAhkâmi'l-Kur'an, IX, 56-57.

²⁶Ebu'l-FidâîmâduddînİsmâîlİbnKesîred-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-VIII), thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Riyad: DâruTaybe, 1999, IV, 331.

²⁷Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, XVIII, 367.

²⁸eI-Bakara 2/30.

²⁹Ebû Saîd Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, Beyrut: Dâru'lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. bsk, 1418, I, 67.

³⁰eI-Enam 6/165.

³¹Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 192.

³²eI-Fâtır 35/39.

bir vekil olarak yaratılmış ve kendisine dünya ve ahiret maslahatı için tabiat üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi verilmiştir.

İnsanın yeryüzünde yetkili kılınarak herşeyin onun istifadesi için seferber kılındığına dikkat çeken bir başka âyet-i kerime de “*Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, nehirleri, belli yörüngelerde gezen ay ve güneşi, geceyle gündüzü sizin buyruğunuza veren Allah'tır. O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız.*”³³ Yine “*Allah'ın göklerde olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz?*”³⁴ ayeti aynı hususun altını çizmektedir. Konuyla ilgili bir diğer ayet ise şu şekildedir: “*Allah, içinde gemilerin, O'nun emriyle akıp gitmesi, O'nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir.*”³⁵

c. Dünyada güzel bir hayat, üstünlük ve emniyet vaadedilmesi

İnananlara dünyada da güzel bir hayat vaad edildiğine dâir “*Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.*”³⁶ ayet-i kerimesinin izahında Râzî, âyette geçen güzel hayatın değişik âlimlerce farklı yorumlandığını, kimine göre dünya hayatında, kimine göre ise ahirette tahakkuk edeceğini belirtir. Dünya hayatında kastedilen güzel hayatın ise güzel ve helal rızık ya da kanaat şeklinde yorumlandığını bildirdikten sonra kanaatın mutlu bir hayatın kaynağı olduğunu vurgular³⁷. Ayrıca, dünyada güzel hayatı iyi amellerin doğal sonucu olduğu şeklinde anlamak da mümkündür. Nitekim Cenabı Hakk çalışkanlık, dürüstlük, yardımlaşma gibi hasletlere sahip insanlara bu dünyada bu hasletlerin hazır mükafatı olarak güzel bir hayat yaşatmaktadır.

Diğer taraftan, Kur'an-ı Kerim'de eski kavimlerin, iman etmeleri halinde dünyada büyük nimetlere kavuşacakları da bildirilmiştir. Bu hususa dikkat çeken iki âyet şu şekildedir: “*Eğer o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık.*”³⁸ ve Hz. Nuh'un kavmi hakkında “*(Bağışlama dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi mallar ve oğullarla desteklesin; sizin için bahçeler var etsin, ırmaklar akıtsın.*”³⁹

³³ İbrahim 14/32-34.

³⁴ Lokman 31/20.

³⁵ el-Casiye 45/12.

³⁶ en-Nahl 16/97.

³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 267-268.

³⁸ el-A'raf 7/96.

³⁹ Nuh 71/10-12.

Başka bir âyette hem maddi gelir hem de mânevi huzur bakımından iyi durumda olan bir kavmin Cenab-ı Hakk'a karşı nankörlük etmesi sonucu açlık ve korkuya mâruz kaldıkları şöyle aktarılmaktadır: “Allah (cc) bir şehri misal olarak verdi: Bu şehir güvenli, huzurlu idi, oraya her yerden rızık bol bol geliyordu. Ne var ki onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıkları işler yüzünden açlık ve korku ızdırabını tattırdı.”⁴⁰

Yine benzeri bir kıssa Sebe kavmi için aktarılmakta ve onların da nankörlükleri neticesinde dünyadaki iyi hâllerini kaybettikleri ifade edilmektedir: “Andolsun ki Sebe kavmi için oturdukları yerde bir ibret vardı. Sağ ve soldan iki bahçe. (Onlara): “Rabbimizin rızıkından yiyeceğin de O'na şükredin, ne güzel bir belde ve çok bağışlayıcı bir Rab!” (denildi). Fakat onlar (şükürden yüz çevirdiler) bakmadılar. Biz de üzerlerine Arim selini salıverdik ve o güzelim iki bahçelerini buruk yemişli, ılgınlık ve içinde biraz da sidir ağacı bulunan iki harap bahçeye çevirdik. Bunu onlara nankörlüklerinin cezası yaptık ve biz hep böyle çok nankör olanları cezalandırırız.”⁴¹

Geçen âyetlerde, imân etme ve takva sayesinde Cenab-ı Hakk'ın bir toplumu dünyada da refaha kavuşturacağı, öte yandan nankörlük etme sonucunda tam aksine dünyada içinde oldukları refahı kaybettikleri nakledilmektedir. Dolayısıyla dünyada huzurlu ve bolluk içinde bir hayat ile Allah'a iman ve itaat arasında bir bağlantıya dikkat çekilmektedir.

Yine, “Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi hal ver ahirette de iyi hal ver ve bizi o ateş (cehennem) azabından koru”⁴² ve “De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş? De ki: Onlar dünya hayatında iman edenler içindir. Kıyamet günü ise yalnız ve yalnız onlara mahsustur.”⁴³ ayetleri dünyada müslümanlara güzel bir hayat, temiz ve hoş rızıklardan meşru ölçüde faydalanma ve iyi bir durum söz konusu olduğunu bildirmektedir. Ayeti kerime müslümanların dünya nimetlerinden meşru ölçüde faydalanmaya izinli olduklarını ifade ederken, gayri müslimlerin ahirette mahrumiyet yaşayacaklarını ancak dünyada onların da dünya nimetlerinden faydalanacaklarına işaret etmektedir. Ancak daha önce belirttiğimiz üzere, dünyada güzel bir hayatın şartlarından biri de salih amel kapsamında olan çalışkanlık, dürüstlük, planlı yaşama gibi erdemlerdir. Bu erdemlerden müslümanlar ne kadar uzaklaşırsa dünyada güzel bir hayattan o kadar uzaklaşacakları, gayri müslimler de ne kadar bu erdemlere sahip olursa bu dünyada daha iyi yaşam standartlarına sahip olacakları açıktır.

⁴⁰en-Nahl 16/112.

⁴¹Sebe 34/15-17.

⁴²el-Bakara 2/201.

⁴³el-A'raf 7/32.

“Allah (cc), içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı (istihlaf) gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur.”⁴⁴ ayeti kerimesi iman ve salih amel şartıyla müslümanların maddî sahada da ilerlemiş ve söz sahibi olacaklarını, emniyet ve refah içinde yaşam sürdüreceklerini bildirmektedir.⁴⁵

d. Çalışmaya, topluma faydalı olmak için kazanç sağlamaya ve maddî ilerlemeye teşvik

Kur’ân-ı Kerim’de son derece sık tekrarlanan infâk ve diğer mâlî ibadetler ancak belli bir mal varlığına sahip olmayı gerektirmektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde, çalışıp toplumun diğer fertlerine yardımcı olabilecek bir mal varlığı edinmeye ve kazanç sağlamaya dolaylı yoldan ciddi bir teşvik yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ayetlerde geçen diğer bir dikkat çekici husus, “(Cuma) namazını kıldıktan sonra yeryüzüne dağılıp Allah’ın lutfundan nasibinizi arayın.”⁴⁶ ayetinde geçtiği gibi, çalışıp rızık kazanmak için uğraşmaya Kur’ân-ı Kerim’de “Allah Teâlâ’nın lutfunu aramak” ifadesi kullanılmış ve pek çok yerde, çalışmak bu şekilde vurgulanmıştır. Böylece çalışmaya dînî bir anlam da yüklenerek ciddi bir teşvik yapılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de maddî bakımdan güçlü, ekonomik açıdan kalkınmış olmak gerektiği, bu gelişmenin diğer toplumlardan gelebilecek olası tehditlere karşı bir caydırıcı etken olduğu bildirilmiştir. Nitekim “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın.”⁴⁷ ayeti, maddi açıdan güçlenmeyi ve ilerlemeyi teşvik eden diğer bir önemli ilâhî beyandır. Günümüzde bu caydırıcılığın ve söz sahibi olmanın, ekonomik ve bilim alanında sağlanması gerekli ilerlemelerle olacağı ise izahtan vârestedir.

“Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.”⁴⁸ ayetinde ise müslümanlar her türlü uygulamada en iyiyi araştırmaya ve yakalamaya yönlendirilmektedir. Kısaca, mezkûr ayetlerde çalışmak, nebevî beyanda geçtiği üzere faydalı konularda hırslı olmak ve aciz olmamak⁴⁹, her şeyde en iyiyi aramak ve her sahada ilerleme kaydetmek ve

⁴⁴en-Nur 24/55.

⁴⁵ Bu hususla alakalı diğer bir ayeti kerime ise: “Andolsun, Zikir’den (Tevrat’tan) sonra Zebûr’da da, “Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır” diye yazmıştık.” Enbiya 21/105.

⁴⁶eI-Cuma 62/10.

⁴⁷eI-Enfal 8/60.

⁴⁸ez-Zümer 39/18.

⁴⁹Ebu’l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbü’rî, *Sahîhu Muslim*, thk. M. Fuad Abdulbâkî, Beyrut: Dâru’lhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, “Kader”, 34; Ebû Abdillâh İbn Mâce Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru’lhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, “Zühd”, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV,

söz sahibi olmak hususlarına çok ciddi bir şekilde vurgu yapıldığı açıktır. Kuran Kerim’de ihsana yani her işi en güzel şekilde yapmaya pek çok ayeti kerimede işaretler görebilmekteyiz. Mesela, İslam’a davette en güzel mücadeleyi kullanmak (Nahl, 125), geçmiş müslümanları güzelce izlemek (Tevbe, 100) bu kabûl işaretlerdendir.

«*Onlar (müminler) boş iş ve sözlerden yüz çevirirler.*» Müminun 3 ayeti celîlesinin müminlerin namaz, zekat, emanet ve iffetlerini koruma gibi başlıca özelliklerinin sıralandığı Müminun süresinin ilk ayetlerinde hemen namazların huşu ile kılınma özelliğinden sonra ikinci sırada, zekat emrinden ise hemen önce zikredilmesi oldukça manidardır. Böylece zamanın son derece kıymetli bir sermaye olduğu ve çok dikkatli değerlendirilmesi gereği hususu vurgulanmış olmaktadır.

“*Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harcıyarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma.*”⁵⁰ ilâhî beyanı ise İslam’ın itidal ve zühd anlayışını yansıtmakta, böylece asıl hedef olarak ahiret gösterilmekle beraber dünyanın, hırsla istenmemek kaydıyla, yukarıda zikredilen gaye ve maslahatlara matuf olarak dikkate alınması istenmektedir.

Son olarak, “*Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah (cc) onların durumunu değiştirmez.*”⁵¹ ayeti kerimesi gösterilen bu hedeflere ulaşmak için ciddi bir kollektif gayret harcanmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir.

e. Millî servetin korunmasının emredilmesi ve sermaye birikimine teşvik

“*Allah’ın (cc) geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. Kendilerine bunlardan yedirin, giydirin, onlara güzel söz söyleyin*”⁵² ayetiyle kalkınmanın finansmanı için son derece gerekli olan sermayenin muhafazasına dikkat çekilmektedir. Bu ayet-i kerimeyle ilgili Kuran Yolu Tefsiri’nde İslam’da malın muhafazasına verilen önem konusunda yapılan şu önemli izahı burada aktarmakta fayda görmekteyiz: “Kısıtlı olanlara ait (onların mülkiyetinde bulunan) mallar için “mallarınız” ifadesinin kullanılması “millî servet” kavramına, “geçiminize dayanak kıldığı” ifadesi de insan hayatında malın önemine işaret etmektedir.”⁵³

“*Makâsıdu’ş-şerîa*” olarak bilinen ve dinin bir bütün olarak düşünüldüğünde korunmasını hedeflediği beş asıldan (can, din, akıl, mal ve nesil) birinin malın korunması

395; EbûHâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Sahîhu’lbnHibbân*, thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1414, XIII, 28.

⁵⁰eI-Kasas 28/77.

⁵¹er-Ra’d 13/11.

⁵²en-Nisâ 4/5.

⁵³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara, 2015, II, 12. Benzerî bir değerlendirme için bkz. Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, Kâhire: Dâru’s-Sâbûnî, 1417, I, 239.

olduğu fikri⁵⁴ İslam'da sermayenin birikimine ve muhafazasına verilen öneme işaret eden oldukça önemli ve kalkınmanın finansmanının bu şekilde sağlanması hasebiyle konumuzla yakından alakalı bir husustur.

III. KALKINMA İLE İLGİLİ HADİSLERİN TAHLİLİ

Hadislerde kalkınmanın çeşitli yönlerine değinilmekte, müslümanlar ilerlemeye teşvik edilerek müslüman toplumun hayatın her alanında gelişmesi gereğine işaret edilmektedir.

a. İnsanın Yeryüzünde Yetkili Kılınması ve Maddî İlerlemeye Teşvik

Şu hadis, insanın dünyada yetkili kılındığına ve bu yetkinliğin bir sorumluluğu da beraberinde getirdiğine işaret etmektedir: “*Şüphesiz dünya tatlı, yeşildir. Ve şüphesiz Allah (cc) sizi dünyaya halife kılmıştır. Ama ne yapacaksınız diye bakar. O halde dünyaya karşı dikkatli olun.*”⁵⁵

Nevevîsöz konusu hadisin izahında dünyanın tatlı ve yeşil olmasının iki anlamı olabileceğini, birincisine göre tatlı meyvelerde olduğu gibi nefislere lezzetli ve çekici olduğunu, ikincisine göre ise yeşil bitkilerde olduğu gibi çabuk yok olduğunu bildirir.⁵⁶ Yeryüzünün imarı ile görevli olan ve pek çok şeyin emrine verildiği insan, kalkınma çabasında sorumluluğunun da şuurunda olmalıdır. Hadis dünyayı terk etmeye değil, tam aksine memur bulunduğumuz dünyayla iştiğal vazifesini mesuliyetinin bilincinde olarak ve dünyevî ve uhrevî maslahatlara riayet ederek yerine getirmeye işaret etmektedir.

Kalkınmaya teşvik eden bir hadiste faydalı ürünler ortaya koymanın fazileti şu şekilde ifade edilmektedir: “*Eğer müslüman bir kişi bir fidan diker, ondan bir insan, hayvan, yahut kuş yerse, bu mutlaka onun için kıyamet gününe kadar bir sadaka olur.*”⁵⁷ İbn Hacer, hadisin bu dünyanın imarı için ilâhî hikmet gereği sebeplere riayet etmenin ibadete yahut tevekküle ters düşmediğini gösterdiğini belirtir⁵⁸. Hadiste fidan dikmekle bile olsun insanlara faydalı olmanın sevabı vurgulanarak toplumun ihtiyaç duyduğu sahalarda yatırımlar yaparak topluma faydalı olmak, evleviyetle teşvik edilmiş olmaktadır. Nitekim

⁵⁴Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *El-Mustasfâminilmi'l-usûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413, s. 174.

⁵⁵Müslim, “Rikak”, 99; Tirmizî, “Fiten”, 26.

⁵⁶EbûZekeriyyâMuhyiddinYahyâ b. Şeref Nevevî, *el-MinhâçerhusahîhiMuslim b. el-Haccâc* (I-XVIII), Beyrut: Dâru'lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. bsk, 1392, XXVII, 55

⁵⁷Müslim, “Musâkât”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIII, 376; Süleyman b. Davud b. el-CarudEbûDâvûdTayâlisî, *Musned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, Mısır: DâruHicr, 1419, III, 327; İbnHibbân, *Sahîh*, VIII, 154; Ebu'l-KâsımMusnidu'd-DunyâSüleymân b. Ahmed b. EyyûbTaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Kâhîre: MektebetuİbnTeymiye, 1. bsk, 1415, XXV, 100; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 227.

⁵⁸Ebu'l-FadlŞihâbuddînAhmedİbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârîbi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1379, X, 40.

müslüman toplumun ihtiyaç duyduğu her sektörde yatırım yapmak bir farz-ı kifâye olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹

b. Malın doğru kullanıldığında hayırlı olması ve sermaye birikimi

Kalkınmanın finansmanını ilgilendiren yönüne dair Hz. Peygamber'in (s): “*Salih kimse için, hayırlı mal ne güzeldir*”⁶⁰ ifadesi önemlidir. Amr b. As'a (r) söylenmiş olan bu önemli hadiste, Resûlullah (s), maddi zenginliğin ve dünya malının salih kimseler için aslında kötü olmadığını, bilakistopluma faydalı olabilecek büyük iyiliklere vesile olduğunu beyan etmişlerdir. Nitekim bir diğer hadiste fakir muhacirlerin Hz. Peygamber'i (s) ziyaret ederek “*Zenginler sevapları aldı götürdüler*”⁶¹ demeleri, imkânsızlıktan dolayı yerine getiremedikleri sadaka gibi pek çok mâli ibadetlerden ötürüdür.

Yine malın doğru amaçlar için kullanıldığında ne kadar hayırlı olabileceğine dair Allah Resûlü (s) “*Şüphesiz bu dünya malı, (sanki) yeşil renkli, yemesi tatlı bir meyvedir.*” ve devamında “*Her kim bu malı hurs duymadan alırsa, o mal kendisi için bereketli kılınır.*”⁶² ve bir diğer rivayette “*Her kim bu malı meşru dairede kazanır ve hak yolda harcarsa o kişi için o mal ne güzel bir yardımcı olur.*”⁶³ buyurmuşlardır. Bu nebevî beyanlar, nefis ferâgatıyla elde edildiğinde maddî varlığın müslüman toplumun yararına büyük hizmetlerde kullanılabileceğini ve bunun büyük bir fazilet olduğunu açıklamaktadır. İşte kalkınma süreci de zaten servetin âtil biçimde iktinâz edilmeyerek toplumun ihtiyaç duyduğu sahalarda yatırımlara fon sağlanmasına, diğer bir ifadeyle tasarrufların yatırımlara dönüşmesine bağlıdır.⁶⁴ Böylece topluma yararlı projeler gerçekleştirilebilir, istihdam imkanları sağlanır ve ekonomi güçlenir.

Yine hayır yolunda, iyi amaçlara hizmet ettiğinde dünya malının çok büyük faziletlere vesile olduğuna dikkat çeken bir hadiste gıpta edilebilecek iki kişiden birisinin Allah'ın (cc) mal verip de bu malı hak yolunda infak eden kimse olduğu belirtilmiştir.⁶⁵ Bahsi geçen fazilet elbette mal sahibi olan müslümanlar için söz konusudur. Diğer yandan, zengin ve imkân sahibi kişi Allah'tan korktuğu, Allah'ın emir ve yasaklarına dikkat ettiği takdirde, İslam'a ve müslümanlara ciddi anlamda yardım sağlayabilir. Nitekim bu hususa

⁵⁹ Ali Hıdır Bahî, *et-Temvîlu'd-Dâhilî li't-Tenmiyeti'l-İktisâdiye fi'l-İslâm*, Cidde, 1405/1985, s. 135.

⁶⁰ Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *El-Musanneffî'l-Ehâdisve'l-Âsâr*, thk. Kemal Yusuf El-Hut, Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1409, IV, 467; Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred*, Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1409/1989, s.112; Ebû Dâvûd Tayâlisî, *Musned*, II, 316; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 7; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIX, 299; Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbüri, *el-Mustedrekale's-Sahihayn*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990, II, 3. Şuayb Arnavut hadis in isnadının sahih olduğunu kaydeder.

⁶¹ Müslim, “Mesacid”, 152; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXV, 291.

⁶² Buhârî, “Zekat”, 51; “Rikak”, 11; Müslim, “Zekat”, 96.

⁶³ Buhârî, “Rikâk”, 7; “Zekat”, 48; “Cihad ve Siyer”, 38; Müslim, “Zekat”, 122.

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Bahî, *et-Temvîlu'd-Dâhilî li't-Tenmiyeti'l-İktisâdiye fi'l-İslâm*, s. 55-77.

⁶⁵ Buhârî, “Zekât”, 5; “İlim”, 15; Müslim, “Salâtu'l-Musafirîn”, 268; İbn Mâce, “Zühd”, 22; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI, 162.

şu hadiste vurgu yapılmaktadır: “Allah'dan korkan (takva sahibi) kimse için zenginlikte beis yoktur”⁶⁶

Öte yandan, Allah Resûlü'nün (s) sermayenin muhafazasına yönelik olarak Ka'b b. Mâlik (r) ve Sa'd b. EbîVakkâs (r) gibi sahâbîlerin özelinde tüm Müslümanlara hitâben önemli beyanları vardır. Her iki sahâbî de farklı vesilelerle mallarının tamamını infak etmek istemiş, ancak Resûlullah (s) üçte birden fazlasına izin vermeyerek Hz. Sa'd'a “Şüphesiz ki aileni zengin bırakman, onları âleme el açar vaziyette bırakmandan daha hayırlıdır.”⁶⁷, Hz. Ka'b'a ise “Sen malının bir kısmını kendin için alıyorsun. Bu senin için hayırlı bir harekettir.”⁶⁸ buyurmuşlardır. Kalkınmanın finansmanı sermaye birikimine bağlıdır. Sermaye birikimi ise tüketimde ve mezkûr hadislerde bahsedildiği üzere infakta itidali gerektirir.

“Veren el, alan elden hayırlıdır. Sadakanın en faziletlisi, sadakanın sahibini zengin bırakan (ve fakirliğe düşürmeyen) sadakadır.”⁶⁹ İbn Hacer'e göre, hakları gözetildiği zaman, zenginliğin fakirlikten daha üstün olduğu belirtilmektedir. Çünkü ancak zengin olunması halinde mal sadaka olarak verilebilir⁷⁰. Mezkûr hadiste bir yandan yüksek el olmaya teşvik yapılmakta, diğer yandan infakta aşırıya gidip sadaka verenin kendisinin de fakir düşmemesi emredilmektedir. Kişinin tasaddukunu sürdürebilecek şekilde sermayesini muhafaza etmesi istenmektedir. Buhârî Kitâbu'l-İstikrâz'da “Malın Zâyi Edilmesinin Yasaklanması” isimli bir bâbda Allah Teâlâ'nın hoş karşılamadığı davranışlardan birisinin malı zâyi etmek olduğunu belirten bir rivayet zikretmiştir.⁷¹ Sonuç olarak, İslam malın korunmasına çok büyük önem vermiş, daha önce bahsedildiği üzere “makâsıdu's-şerîa” olarak bilinen ve dinin korunmasını istediği beş asıldan biri saymış ve bahsi geçen pek çok tevcihatla kalkınmanın mâlî boyutunu oluşturan sermaye birikimini desteklemiştir. Burada önemli olan ölçü maddî varlığın hırsıyla istenmemesi ve dünya-ahiret dengesinin kaybedilmemesidir.

c. Fakirliğin ve Borcun Sakıncaları

Fakirlik, ancak imkânı olan kişilerin yapabileceği sadaka, zekat, yardımlaşma, hac gibi pek çok ibadeti yapmaya engel olduğu gibi, içinde bulunduğu duruma gereken rıza ve

⁶⁶Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred*, s. 113; İbn Mâce, “Ticârat”, 1.

⁶⁷Buhârî, “Cenâiz”, 36; “Menâkibu'l-Ensâr”, 48; “Megâzi”, 79; “Nafakât”, 1; Müslim, “Vasiyye”, 8; Tirmizî, “Vâsâyâ”, 1; İbn Mâce, “Vâsâyâ”, 5; Ebû Dâvûd, “Vâsâyâ”, 2.

⁶⁸Buhârî, “Vâsâyâ”, 16; “Megâzi”, 81; “Tefsîru'l-Kur'ân”, 153; “el-Eymân ve'n-Nuzûr”, 24; “Zekat”, 18; Müslim, “Tevbe”, 53; Ebû Dâvûd, “el-Eymân ve'n-Nuzûr”, 29; Nesaî, “el-Eymân ve'n-Nuzûr”, 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXV, 50.

⁶⁹Buhârî, “Zekat”, 18; “Nafakât”, 2; Müslim, “Zekat”, 95; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 39; Nesaî, “Zekat”, 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 301; XVI, 143.

⁷⁰İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV, 259.

⁷¹Buhârî, “İstikrâz”, 19; “Zekât”, 54; “Edeb”, 6; “Rikâk”, 22; Müslim, “Akdiye”, 12; Dârimî, “Rikâk”, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 79.

sabrı gösteremeyen insanlar için sakıncalı da olabilir. Fakirliğin inanç, ahlak ve davranış, fikir ve kültür, aile ve toplumun selamet ve istikrarı için pek çok olumsuz tesirleri söz konusudur⁷². Hadislerde geçen “zühd” kavramı ile kastedilen ise insanın dünya malına sahip olmasına rağmen kalben dünya malına hırs göstermemesidir.

Resûlullah (s) dualarında fakirlikten Cenabı Hakk’a sığınmış, böylece fakirliğin bir takım sakıncalarına karşı ümmetini uyarmıştır: “*Allah’ım! Küfürden ve fakirlikten sana sığınırım.*” Bir adam: “Küfürle fakirliği eşit mi tutuyorsun?” dedi. Resûlullah (s): “Evet” buyurdular.⁷³ Konuyla alakalı bazı hadisler şunlardır: “*Fakirlikten ve darlıktan, zelim olmaktan, zulmetmekten, zulme uğramaktan Allah’a sığın.*”⁷⁴ ve “*Bir müminin kendini zillete düşürmesi yakışmaz.*”⁷⁵ Görüldüğü üzere mümin fert ve toplumun başkalarına el açacak şekilde geri kalmaları ve kendilerini bu seviyeye düşürmeleri Cenabı Hakk’a sığınılması gereken son derece mahzurlu bir durumdur. Böyle bir geri kalmışlıktan kurtulmak için tüm çareler aranmalı, her türlü bireysel ve kollektif gayret sarfedilmelidir.

Resûlullah (s) bir başka hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Yedi şey gelmezden önce hayırlı amelleri işlemeye devam edin, neyi bekliyorsunuz? Her şeyi unutturacak yoksulluğu mu, azdırıp saptıran zenginliği mi?...*”⁷⁶ Burada gerek fakirlik, gerekse zenginlik sebep oldukları olumsuz sonuçlarla (fakirliğin herşeyi unutturması, zenginliğin ise kişiyi azdırıp saptırması) beraber zikredilerek bu olumsuzluklara karşı dikkatli olunması gereğine işaret vardır.

Öte yandan, borcun sebep olabileceği sakıncalı durumları Hz. Peygamber (s) şu şekilde açıklamıştır: Rasulullah (s) namazdan sonra “*Allahum, ben günâhtan ve borçtan sana sığınırım*” şeklinde dua ederdi. Bir kişi kendisine: YâRasulallah! Borçtan Allah’a sığınmanız ne kadar çok oldu, deyince Resûlullah: “*İnsan borçlandığında konuşur da yalan söyler, söz verir ancak yerine getirmez.*” buyurmuştur.⁷⁷

d. Çalışmanın Önemi, Acizlikten ve Tembellikten Sakındırma, Zamanı Değerlendirme

Konuyla yakından alakalı bir hadiste kuvvetli olmanın, faydalı işlerde acizlik göstermemenin ve gayret sarfetmenin önemine şöyle dikkat çekilmektedir: “*Kuvvetli mümin, Allah’a (cc) zayıf müminden daha hayırlı ve daha makbuldür. Yine de her birinde*

⁷²YûsufKaradâvî, *Muşkiletu'l-Fakr ve Keyfe Âlecehe'l-İslam*, Beyrut, 1406/1985, s. 14.

⁷³Nesâî, “İstiâze”, 28; İbnHibbân, *Sahih*, III, 302.

⁷⁴Nesâî, “İstiâze”, 13; İbnMâce, “Dua”, 78; EbûDâvûd, “Salat”, 367.

⁷⁵Tirmizî, “Fiten”, 66; İbnMâce, “Fiten”, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII, 435.

⁷⁶Tirmizî, “Zuhd”, 3; Hâkim, *el-Mustedrekale's-Sahihayn*, IV, 356; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, XIII, 147.

⁷⁷Buhârî, “İstikraz”, 11; Müslim, “Mesâcid”, 129.

hayır vardır. Sana fayda veren şeye çaba göster; Allah'tan yardım dile ve âciz olma..."⁷⁸. Müslim, bu hadisi "*Kuvvetli olmaya teşvik, aczi terk, Allah'tan yardım isteme ve kaderleri Allah'a havale etme/bırakma*" isimli bir babda zikretmiştir. Hadiste müslümanın kendisine ve topluma fayda veren konularda gevşeklik göstermemesi, aciz duruma düşmeyerek kendine düşen gayreti sarfetmesi vurgulanmıştır. Nevevî'ye göre hadisteki kuvvetten kastedilen kişinin âhiret ile ilgili hususlarda azimet göstermesidir. Böyle bir kimse düşmana karşı daha hazırlıklı, iyilikleri tavsiye kötülüklerden sakındırma hususunda daha azimli, namaz, oruç gibi ibâdetler hususunda da daha gayretli olur.⁷⁹ Buraya kadarki ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere, müslümanların hayatın her sahasında başarılı olması ve toplumun maslahatına yönelik, faydası müteaddî tüm çabaları hadiste bahsedilen kuvvet kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Kalkınmanın en önemli unsurlarından olan çalışmayı vurgulamak ve tembellikten sakındırmak hususunda Hz. Peygamber (s) dualarında tembellikten ve acizlikten Cenabı Hakk'a sığınmıştır. Bu konuda bir duası şu şekildedir: "*Allah'ım, sıkıntıdan, üzüntüden, acizlikten, tembellikten, cimrilikten, borcun belimi bükmesinden ve insanların kahrından (baskısından) sana sığınırım.*"⁸⁰ Hadiste geçen acizlik ve tembellik geri kalmışlığın önde gelen faktörlerini, borcun belini bükmesi ve insanların tahakkümü de geri kalmışlığın sonuçlarını ifade etmesi bakımından mezkûr hadis önemle üzerinde durulması gerekli bir nebevî mesajdır.

Zamanı iyi değerlendirmek gerektiği hakkında şu hadis bu hususu önemle vurgulamaktadır: "*İki nimet vardır ki insanların çoğu bunları değerlendirme ve kıymetini bilme hususunda aldanmıştır. Bu iki nimet sağlık ve boş vaktır.*"⁸¹ Aynî, "ğabn" kelimesinin ya alışverişte aldanma ya da düşüncede eksiklik gibi manalar ifade ettiğini belirterek, sağlık ve vaktin iyi ve yerinde kullanılmadığında akıbetini iyi hesaplamadan zararlı alışveriş yapılmış gibi bir duruma düşüldüğünü bildirir.⁸² Munâvî ise, mükellefi bir tacire, sağlık ve boş vakti de tacirin elindeki sermayeye benzetir.⁸³ Ekonomik büyüme çalışmaya bağlı olduğu gibi beşerî sermayenin geliştirilmesi de zamanın verimli değerlendirilerek ülkenin insan gücünün iyi yetiştirilmesine bağlıdır. Yine, "*Malayaniyi (kişinin kendini ilgilendirmeyen boş işler) terk etmek kişinin İslam'ının güzelliğindedir.*"⁸⁴

⁷⁸Müslim, "Kader", 34; İbnMâce, Zühd, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 395; İbnHibbân, *Sahih*, XIII, 28.

⁷⁹Nevevî, *age*, XVI, 215.

⁸⁰Tirmizî, "Daavât", 71; Buhârî, "Cihâd", 25; Müslim, "Zikir", 17.

⁸¹Buhârî, "Rikak", 1; Tirmizî, "Zühd", 1; İbnMâce, "Zühd", 15.

⁸²BedruddînEbû Muhammed b. Ahmed Aynî, *Umdetu'l-kârîşerhusahihi'l-Buhârî*, Beyrut: Dârulhyai't-Turasi'l-Arabî, ts., XXIII, 31.

⁸³ Muhammed AbdurraûfMunâvî, *Feyzu'l-Kadîrşerhi'l-Câmii's-Sağîrminehâdîsi'l-beşîr en-nezîr*, Mısır: El-Mektebetu't-Ticariyyetu'l-Kubrâ, 1. bsk, 1356, VI, 288, ayrıca bkz. *Fethu'l-Bâri* XI, 231.

⁸⁴Tirmizî, Zühd 11

hadis şerifi zamanın kıymetine vurgu yapan ve dinimizin öğretileri arasında önemli bir yeri olan bir nebevî beyandır.

Son olarak, “*Cenabı Hak her işte ihsanı yazmıştır (emretmiştir).*”⁸⁵ hadis şerifi Müslümanların her işlerinde yüksek bir kaliteyi hedeflemeleri gereğine işaret etmektedir.

e. Dürüstlüğün, Hoşgörünün ve Güçlü Sosyal İlişkilerin Kalkınmaya Tesiri

Çeşitli hadis şeriflerde dürüst olmanın, hoşgörünün ve akrabalık, komşuluk gibi sosyal ilişkilerin iyi olmasının maddi olarak da olumlu yansımalarının olacağı açıkça bildirilmektedir. Günümüzde sosyal sermaye kavramıyla izahı mümkün olan bu konu hakkında aşağıda bu manayı ifade eden bazı hadislere yer verilmiştir:

“*Emanet zenginliktir.*”⁸⁶

“*Emanet rızıkı çeker, hıyanet fakirliği çeker.*”⁸⁷

“*Sıla-i rahim, güzel ahlak ve iyi (arkadaşlık ve komşuluk) ilişkileri ülkeleri imar eder ve ömrü uzatır.*”⁸⁸

“*Yalan yemin, ülkeleri her şeyden yoksun bırakır.*”⁸⁹

“*Yalan yemin malı giderir.*”⁹⁰

“*Çalışanlara iyi davranmak (malda ve sevapta) artıştır.*”⁹¹

“*Allah Teala bir kavme gelişme ve ilerleme dilerse onlara hoşgörü ve tok gözlülük nasip eder.*”⁹²

“*Kim rızıkının bol olmasını ve ömrünün uzamasını severse, silâ-i rahim yapsın.*”⁹³

“*Sevabı en hızlı görülen amel silâ-i rahimdir hatta bir ev halkı yakınlarıyla ilişkiyi gözetenler günahkar da olsalar servetleri çoğalır ve nüfusları artar.*”⁹⁴

⁸⁵ Müslim, Sayd 57

⁸⁶ Kudâî, Müsnedü’ş-Şihab, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1986, I, 44.

⁸⁷ Kudâî, age, I, 72.

⁸⁸ صِلَةُ الرَّجْمِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ وَحُسْنُ الْجَوَارِ يَعْمُرَانِ الدِّيَارَ، وَيَزِيدَانِ فِي الْأَعْمَارِ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, XLII, 153. Şuayb Arnavut hadisin isnadının sahih olduğunu belirtir.

⁸⁹ بِلَاغِ بَيْتِ الدِّيَارِ تَدْعُ الْفَاجِرَةَ وَالْيَمِينُ الْفَاجِرَةَ Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, X, 63.

⁹⁰ Munziri, Tergib ve Terhib, trc. Muhtar Büyükçınar, vd., Hikmet Yayınları, İstanbul, 1985, IV, 133, Bezzar’dan naklen.

⁹¹ Suyuti, Camiu’s-Sağir, trc. Hüseyin Yıldız vd., Ocak Yayınları, İstanbul, 2015, IV, 542, Ahmed ve Taberani’dan naklen.

⁹² Camiu’s-Sağir, III, 471, Taberani’dan naklen.

⁹³ Müslim, Birr, 20.

⁹⁴ Tergib ve Terhib, V, 169, İbnHibban’dan naklen.

“Allah Teala bir memleketi mamur eder ve mal ve servetlerini bollaştırır halbuki onları yarattığından beri onlara kızdığından dolayı (rahmet nazarıyla) bakmamıştır.” “Neden” diye sorulunca, Resulullah (sav) “Yakınlarla ilişkileri gözetmelerinden dolayı” demiştir.⁹⁵

f. Kalkınmanın İki Yönü: Zenginliğin Tüm Topluma Yayılması ve Toplumsal Huzur

Adiyy b. Hatim’in (r) naklettiği bir rivayette Resûlullah (s) kendisine ileride bir kişininel-Hîre’den hareket edip Allah’tan başka hiç kimseden korkmayarak tâKa’be’yi tavaf ettiğini göreceğini ve sadaka alacak kimse aranıp bulunamayacağını ifade etmiştir.⁹⁶ Bahsi geçen hadis-i şerifte kalkınmadan beklenen iki önemli olguya dikkat çekilmektedir: *Toplumsal huzur ve güven ile toplumun tüm kesimlerine yayılmış refah seviyesi*. Aynı zamanda bu iki olgunun hedef olarak ele alınması gereğine de işaret edilmektedir. Nitekim günümüzde iktisadî açıdan güçlü şekilde büyüyen pek çok ülkede bu büyüme toplumun tüm kesimlerine aksetmediği için, diğer bir ifadeyle dengeli bir gelir dağılımı sağlanamadığı için, belli bir kesimde yoğunlaşan zenginlik kalkınmanın tam anlamıyla gerçekleşmesini engellemektedir.⁹⁷ Aynı zamanda, hadis-i şerifte işaret edilen toplumsal huzur olgusu, kalkınma sürecinde oldukça önemli olduğu tespit edilmiş olan ve daha önce bahsi geçmiş bulunan “sosyal sermaye” kavramı ile yakından ilişkilidir.

IV. İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE VE GÜNÜMÜZDE KALKINMA

İslam tarihinin ilk dönemlerinde “yeryüzünün imarı” ifadesiyle kalkınmanın kastedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ali’nin (r) Mısır’daki valisine yazdığı şu mektup buna işaret etmektedir: “Yeryüzünün imarıyla ve bayındırlık hizmetleriyle, haraç⁹⁸ toplamaktan daha fazla ilgilenmelisin, çünkü imar olmadan zaten haraç toplaman mümkün olmayacaktır. Kim bir ülkeyi imar etmeden haraç toplamak isterse o ülkeyi harap eder.”⁹⁹

Mâverdî, adaletin bir ülkenin imarı ve kalkınması için oynadığı role şu ifade ile vurgu yapmıştır: “Herkesi kapsayan adalet, karşılıklı sevgiye sebep olur, itaate yol açar,

⁹⁵Tergib ve Terhib, V, 147, Taberani ve Hakim’den naklen.

⁹⁶Buhârî, “Menâkib”, 25.

⁹⁷ Kalkınma kapsamında gelir dağılımında denge konusunda bkz. World Development Report, *Equity and Development*, World Bank, 2006.

⁹⁸ İslam Ansiklopedisi’nde harâcın özellikle toprak vergisi için kullanılan bir terim olduğu ifade edilirken El-İhtiyar li-ta’lîlî’l-Muhtâr isimli fıkıh eserinde yeni bir toprak fethedildiğinde devlet başkanının, dilerse o ahalinin mallarını olduğu gibi bırakıp, insanlar üzerine cizye isimli vergiyi, araziler üzerine ise harac isimli vergiyi uygulayabileceği belirtilmektedir. Bkz. CengizKallek, DİA, “Harac”, XVI, s.71-88 ve Abdullah b. Mahmûd b. MevdûdEbû’l-FazlMecdu’d-DînMevsîlî, *El-İhtiyârliTa’lîlî’l-Muhtâr*, Kâhire, 1356, IV, 124.

⁹⁹Şerîf er-Radî, *Nehcu’l-Belâga*, nşr. Subhi Salih, Beyrut: Dâru’l-Kitab el-Lubnânî, 4. bsk., 2004, s. 436, 53. Mektup.

ülkenin imar ve kalkınmasını ve servetin artmasını sağlar... Öte yandan, adaletten ayrılma kadar ülkeyi harap edecek ve insanların vicdanlarını bozacak daha hızlı bir şey yoktur.”¹⁰⁰

Rağıp el-İsfahâni, “*ez-Zerîa ilâ Mekârîmi’s-Şerîa*” isimli eserinde kalkınma için “*yeryüzünün imarı*” ifadesini kullanarak bununla insanların geçimlerinin iyileştirilmesini kastettiğini belirtir ve bir insanın tek başına tüm ihtiyaçlarını gidermeye gücünün yetmeyeceğini, mübah yoldan geçimini sağlamaya çalışmanın bir ibadet sayılacağını ifade eder.¹⁰¹

İslam dünyasında son elli yılda kalkınma konusunda çok sayıda çalışma yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunda İslam dünyasının içine düştüğü geri kalmışlık ve fakirlik problemlerinin büyük rolü olduğu açıktır.

Yusuf Karadâvî, “*Muşkiletü’l-Fakr ve Keyfe Âlecehu’l-İslam*” isimli eserinde İslam’da kalkınma konusunu din ve sosyoloji eksenlerinde ele alarak ve içtimâî bazı tahlillere başvurarak İslam’ın kalkınma telakkisini açıklamaya çalışmıştır. Fakirliğin fert ve toplum açısından akide ve iman, ahlak ve davranış, fikir ve kültür, aile ve İslam dünyası planlarında olumsuz tesirleri vurgulanmıştır¹⁰². Fakirlik aile planında da sıkıntılar doğurmaktadır. Şöyle ki evliliğin önündeki en büyük mâni fakirlik olmaktadır çünkü evlenme masraflarını ve aile geçimini sağlamak kolay olmamaktadır.¹⁰³ Fakirlik toplumun selameti ve istikrarı için de büyük bir tehlikedir. Çünkü fakirlik, eğer gelirin adil dağılmaması ve belli bir kesimin haksız kazançla zenginleşmesi sonucu oluyorsa o toplumda kardeşlikten ve beraberlikten söz edilmesi çok zor olacaktır¹⁰⁴.

İslam’da kalkınmanın esasları konusunda “*et-Temvîlü’l-Dâhîlî li’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiye fi’l-İslâm*” isimli eserinde Ali Hıdr Bahî’tin İslam’da kalkınmayı daha çok mâlî açıdan ele aldığı görülür. İslam sermaye birikimini ve tasarruf yapılmasını temin için iktinâzı yasaklamış, tüketimde îtidâli emretmiş, faizi yasaklarken yatırımı teşvik etmiş, zekatı da emretmiştir. İktinaz yani servetin âtil biçimde üretim dışında kalması neticesinde ekonomide toplam talep düşeceğinden dolayı üretim faaliyeti ve kaynakların kullanımı da düşük olacaktır. Ölçülü tüketim, israfın ve cimriliğin yasaklanması yoluyla temin edilerek tasarruf yapılmasına imkan sağlanır. Zekat iktinâzı önler ve malın zamanla azalmaması için yatırım yapmaya teşvik ederek sermaye birikimine imkan sağlar.¹⁰⁵

¹⁰⁰Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *Edebu’l-Dunyâve’l-Dîn*, Dâru Mektebeti’l-Hayat, s. 139.

¹⁰¹Ebu’l-Kâsım b. Muhammed Râğıp el-İsfahâni, *ez-Zerîa ilâ Mekârîmi’s-Şerîa*, Kâhire: Dâru’s-Selâm, 1428, s. 85-86.

¹⁰²Karadâvî, *Muşkiletü’l-fakr ve keyfe âlecehu’l-İslam*, s.14.

¹⁰³Karadâvî, *Muşkiletü’l-fakr*, s.17-18.

¹⁰⁴Karadâvî, *Muşkiletü’l-fakr*, s.18.

¹⁰⁵Bahî, *et-Temvîlü’l-Dâhîlî li’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiye fi’l-İslâm*, s.157.

İslam’da kalkınma konusundaki araştırmalara katkıda bulunan isimlerden bir diğeri Ömer Çapra’dır. Çapra’nın özellikle “*IslamandtheEconomic Challenge*”, “*TheIslamicVision of Development in theLight of Maqasid Al-Shariah*” isimli eserleri önemlidir. Çapra, Gazzâlîgibi alimlerin “*Makâsıdu ’ş-Şerîa*” olarak ifade ettikleri nefis, din, akıl, mal ve neslin korunması fikrini aynı zamanda İslam’da kalkınmanın amacı olarak ileri sürmüştür.¹⁰⁶Bu yaklaşıma göre, *nefsin korunması* maksadına yönelik şu unsurlar aynı zamanda kalkınmanın bileşenleri olarak görülmektedir: İnsan onuru, sosyal eşitlik, adalet, can ve mal güvenliği, kişisel özgürlükler, eğitim, istihdam, servetin adaletli dağılımı, evlilik, toplumsal dayanışma.¹⁰⁷Öte yandan,*aklın korunmasına* yönelik araştırma imkânlarının artırılması, eğitim ve araştırmaya gereken ilginin gösterilmesi, yenilikçi çalışmaları ödüllendirme, düşünce ve kendini ifade özgürlüğü sağlanması gibi unsurlar aynı zamanda bu alanda kalkınmanın gerekli öğeleridir¹⁰⁸.

SONUÇ

Sonuç olarak, İslam öğretileriyle Müslüman toplumun hayatın her sahasında başarılı ve diğer toplumlar arasında söz sahibi olmasını, geri kalmış ve zelil düşmemesini emreder. Gerek sosyal, gerek ekonomik ve gerekse idârî sahada müslümanlara yapılan yönlendirmeler aslında bu sahalarda başarıya ulaşmanın yol haritalarıdır. Resûlullah (s) Medine’de ilk Müslüman toplumun inşa sürecinde ilk iş olarak Mescid-i Nebevî ve Medine pazarının kurulmasını temin etmiş, Medine Vesîkası’nı hazırlamış ve Muhacirle Ensar arasında muâhât (kardeşlik) projesini gerçekleştirmiştir. Anlaşıldığı üzere, Allah Resûlü tebliğini ibadet ve ahlak ile sınırlı tutmamış, ekonomik, sosyal ve idârî açıdan güçlü bir toplum oluşması için gerekli adımları hızla uygulayarak Medine’deki ilk müslüman toplumun kalkınmasının altyapısını hazırlamıştır.

Günümüzde dünyanın pek çok yerinde ve özellikle İslam dünyasında yaşanan geri kalmışlık ve fakirlik problemleri kalkınma konusuna dikkatleri çevirmiştir. Bu sahadaki araştırmalar kalkınmanın önceleri düşünüldüğü gibi iktisâdî sahaya sınırlı olmadığını, kalkınmanın başarısında sosyal ve idârî unsurların da önem taşıdığını ortaya çıkarmıştır. Örneğin toplumsal güven seviyesini ifade eden sosyal sermaye ve hesap verebilirlik ve saydamlık gibi idârî ilkeleri ifade eden yönetim gibi kavramların kalkınma için önemi anlaşılmıştır.

Kalkınma konusuyla ilgili ayet ve hadislerde insanın yeryüzünü imar ile görevli olduğu, mâlî ibadetleri yerine getirmek ve topluma faydalı hizmetlerde bulunabilmek için hırs taşımadan maddî kazanç sağlamanın büyük fazilet taşıdığı, çalışmanın “*Allah’ın (cc) lütfunu aramak*” olarak ifade edildiği, sefihlerin mallarının bile “*mallarınız*” ifadesiyle millî

¹⁰⁶Çapra, *TheIslamicVision of Development*, s. 6-12.

¹⁰⁷Çapra, *TheIslamicVision of Development*, s. 15.

¹⁰⁸Çapra, *TheIslamicVision of Development*, s. 61.

servet olarak belirtildiği ve sermayenin birikim ve muhafazasına büyük önem atfedildiği, fakirlik ve borcun doğurduğu pek çok sakıncadan dolayı istenmediği gibi kalkınmayla alakalı pek çok önemli husus yer almaktadır.

İslam düşünce tarihinde “*yeryüzünün imarı*” ifadesiyle kalkınmaya atıfta bulunulmuş ve önemi ve esasları üzerinde durulmuştur. Günümüzde de gerek sosyolojik gerek mâlî ve iktisâdî yönleriyle araştırmalara konu olan kalkınma konusu güncelliğini ve önemini korumaktadır. Konunun bütünlük içinde ele alınması, ayet ve hadislerden kalkınmanın unsurları hakkında istikra yoluyla çıkartılan esasların günümüz kalkınma yazınındaki araştırma bulgularıyla ilişkisinin araştırılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, EbûAbdillah Ahmed b. Muhammed es-Şeybânî, *el-Musned*, thk.ŞuaybArnavut, Muessesetu’r-Risâle, 1.Bsk, 1421/2001.

Arslan, Ünal, *KurumlarınİktisadiBüyümeÜzerindekiEtkisi*, (DoktoraTezi), Ankara ÜniversitesiSosyalBilimlerEnstitüsü, Ankara, 2007.

Aynî, BedruddînEbû Muhammed b. Ahmed, *Umdetu’l-kârîşerhuSahîhi’l-Buhârî*, Dâru’lhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts.

Bahît, Ali Hıdr, *et-Temvîlu’d-dâhilîli’t-tenmiyeti’l-iktisâdiyefi’l-İslâm*, Cidde, 1405/1985.

Beyhakî, EbûBekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 3. bsk, 1424.

Beyzâvî, EbûSaîdNasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru’t-Tenzîlveesrâru’t-te’vîl*,Beyrut: Dâru’lhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1. bsk, 1418.

Buhârî, EbûAbdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Cu’fi, *el-Câmi’u’s-Sahîh*,DâruTavki’n-Necât, 1.bsk, 1422.

-----, EbûAbdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Cu’fi, *el-Edebu’l-müfred*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1.bsk, Beyrut, 1409/1989.

Çapra, Umer, *The Islamic Vision of Development in the Light of MaqasidAl-Shariah*, Islamic Development Bank, Jeddah, 2008.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sunen*, SuudiArabistan: Dâru’l-Mugnîli’n-Neşr, 1.bsk. 1412.

DevletPlanlamaTeşkilatı, *KamudaİyiYönetişimÖzelİhtisasKomisyonuRaporu*, DPT Yayın No 2721, ÖİK 674, Ankara, 2007.

DiyanetİşleriBaşkanlığı, *Kur’anYoluTürkçe Meal veTefsiri*, Ankara, 2015.

EbûDâvûd, Suleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdîes-Sicistânî, *Sunen*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut.

EbûDâvûdTayâlisî, Süleyman b. Davud b. el-Carud, *Musned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, Mısır: DâruHicr,1999/1419.

Ebû Muhammed, İbrahim, *El-İslam ve 't-tenmiye*, Ribat, 1429/2008.

Gazzâlî, EbûHâmid Muhammed b. Muhammed, *El-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413.

Hâkim,EbûAbdillahHâkimen-Nisâbûrî, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990.

İbn EbîŞeybe,EbuBekir Abdullah b. Muhammed, *El-Musanneffi'l-ehâdisve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf El-Hut, Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1. bsk., 1409.

İbn Hacer, Ebu'l-FadlŞihâbuddîn Ahmed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhiSahihi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1379.

İbn Hibbân, EbûHâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Sahihi İbn Hibbân*, thk.Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1414.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâİmâduddînİsmâiled-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk.Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Riyad: DâruTaybe, 1420/1999.

İbn Mâce, EbûAbdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sunen*, thk.Muhammed FuadAbdulbâki, Dâruİhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye.

İbn Manzûr, Ebu'l-FadlCemâleddîn Muhammed el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1414.

İslam KalkınmaBankası, *Policy Paper on Poverty Reduction*, Cidde, 2007.

Kallek, Cengiz, DİA, “*Harac*”, XVI, s.71-88.

Karadâvî, Yusuf,*Muşkiletü'l-fakrvekeyfeâlecehu'l-İslam*, Beyrut, 1406/1985.

Kunduracı, NevzatFırat, “İslam MedeniyetininOluşumundaSosyalSermaye”, *OndokuzMayısÜniversitesiİlahiyatFakültesiDergisi*, 2012, Sayı 33, s. 191-226.

Kurtubî, EbûAbdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*,Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2. bsk, 1384/1964.

Mâverdî, Ebû'l-HasenAlî b. Muhammed b. Habîb, *Edebu'd-dunyâve'd-dîn*, DâruMektebeti'l-Hayat.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. MevdûdEbû'IFazlMecdu'd-Dîn, *El-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Kâhire, 1356.

Muhammed, Ahmed Abdulazîm, *Ususu't-tenmiyeti 'ş-şâmilefi'l-menheci'l-İslâmî*, Ezher Üniversitesi Sâlih Kâmil İslâmî İktisat Merkezi, 1418/1997.

Munziri, *TergibveTerhib*, trc. Muhtar Büyükçınar, vd., Hikmet Yayınları, İstanbul, 1985.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâcen-Neysâbûrî, *Sahîhu Muslim*, thk. M. Fuad Abdülbâkî, Beyrut: Dâru'lhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîrşerhi'l-Câmi's-Sağîr min ehâdîsi'l-Beşîren-Nezîr*, Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1. bsk., 1356.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Halep: Mektebu'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâcşerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*, Beyrut: Dâru'lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. bsk 1392.

er-Radî, Şerîf, *Nehcu'l-Belâga*, nşr. Subhi Salih, Beyrut: Dâru'l-Kitab el-Lubnânî, 4. bsk., 2004.

Râğîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım b. Muhammed, *ez-Zerâilâ Mekârimi's-Şerîa*, Kâhire: Dâru's-Selâm, 1428.

-----, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Beyrut, 1412.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn b. Hasan b. Ali et-Teymî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, Beyrut: Dâru'lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. bsk, 1420.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 1417.

Suyuti, *Camiu's-Sağîr*, trc. Hüseyin Yıldız vd., Ocak Yayınları, İstanbul, 2015.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Musnidü'd-Dunyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Kâhire: Mektebetu İbn Teymiye, 1. bsk 1415/1994.

Tirmizî, Ebû İlsâ Muhammed b. İlsâ, *Sunenu't-Tirmizî*, Mısır: Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.

Todaro, Michael, *Economic Development*, 7th ed, Addison Wesley, 2000.

World Bank, *Governance and Development*, 1992.

World Development Report, *Equity and Development*, World Bank, 2006.